

to je primerna in poklicana poezija, ki strogo varuje svojo estetsko avtonomnost, obenem pa vzpostavlja pozitivne ideale in vrednote ter odpira optimistično perspektivo, poezija, ki je izraz formiranega individua, močnega duha, tako da lahko deluje mobilizacijsko, ne da bi se podrejela pragmatični tendenci. Skratka, to po Prijateljevem tedanjem mnenju ne more biti Murnova in še manj Cankarjeva, pač pa edinole Župančičeva poezija.³³ Zato Prijatelj trdi, da je Murn umrl, preden je dozorel, in da ni dosegel cilja naše umetnosti.

Naposled se je treba vprašati še to, kaj je Prijateljevi recepciji Murna omogočilo tolikšen odmev in vpliv.

Razlogov za to je več. S tem da je Prijatelj ustoličil Murna kot umetnika, kot enega izmed četverice avtorjev moderne, je hkrati tudi jasneje začrtal fiziognomijo cele skupine ter jo podprl pri njenem uveljavljanju. Če gledamo samo v glavnih potezah in zanemarimo notranjo diferenciacijo, je torej izražal težnje, cilje in kriterije smeri, ki je prevzemala vodilno vlogo v slovenski literaturi. To dogajanje pa je bilo v nekem smislu zakonito in ne naključno, saj je uspešen prodor moderne morala spremljati pripravljenost na sprejem pri širšem občinstvu. V tem sklopu je lahko tudi Prijatelj prikaz Murna naletel na tako ugoden odmev.

Prijateljeva interpretacija Murna pa je bila tako učinkovita in prepričljiva tudi zaradi tega, ker si je njegovo pisanje pridobilo avtoriteto še po drugih vidikih: avtor je bil sam neposredna priča Murnovega življenja in literarnega delovanja, poleg tega pa je svoj prikaz argumentiral in mu dal teoretično ogrodje, ki se je ujemalo z vladajočim znanstveno-metodološkim modelom.

Spričo vsega tega lahko ugotovimo, da je Prijateljeva interpretacija Murna obdržala veljavnost in prepričljivost, dokler je na Slovenskem prevladoval tak tip literature in kritičnega mišljenja o njej, kakršnega je uveljavila moderna. Šele po nastopu drugih smeri, ki so prinesle s sabo bistveno drugačne tipe poezije, so bili mogoči tudi drugačni pogledi na Murna. Kljub temu je Prijatelj esej ohranil v zvezi z Murnom vrednost nekakšnega, če lahko tako rečemo, klasičnega dela. Ker pa po drugi strani predstavlja tudi enega prvih uspešnih poskusov uveljavljanja pozitivistične literarnozgodovinske metode, je obdržal podobno mesto tudi v zgodovini naše literarne vede.

Vatroslav Kalenić

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ SOCIOLINGVISTIČNE PROBLEMATIKE JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI 19. STOLETJA

Kmalu bo preteklo sto petdeset let, odkar je peščica intelektualnih zanesenjakov, fantastov, takratnih aristokratov in meščanskih pustolovcev začela svojo tekmo s preteklostjo, sedanostjo in vsečasnostjo, sto petdeset let, odkar so horvati, ilirci, hrvatski, narodni in ilirski preporoditelji ter prosvetitelji pričeli boj, da bi prerasli vsiljeni in podedovani lokalizem, provincializem, svoje in tuje zapečkarstvo, stopetdeset let – in vsak, kdor želi, še zmeraj lahko sliši to bobnenje tekme s časom. To je bilo brez precedensa in brez zgleda v vsej naši dotedanji zgodovini.

³³ Več o tem pri Slodnjaku in Mahničju v navedenih spisih (gl. op. 1).

O ilirizmu je bilo do danes mnogo napisanega in brez dvoma se še bo mnogo pisalo. Kajti pomembna gibanja so pomembna tudi zato, ker jih je težko do kraja in brez ostanka ovrednotiti; pogosto pa je to tudi nepotrebno, saj dosega svoj pomen ravno v odprtosti, ne pa v dokončni definiciji.

Lahko napravimo, kakor nas je volja: ocene, cenitve, komentarje, mistifikacije in zamolčevanja, povzdigovanja in hvalnice lahko ali sprejemamo ali zavračamo, kakor hočemo; svoj mit lahko vzpostavimo tako, da porušimo tujega, ali zrušimo svoj mit tako, da glorificiramo tujega. Vendar pa bo vprašanje mita tudi nadalje ostalo odprto v vseh tistih primerih, ki so alternativa pragmatični omejenosti. Za ilirizem namreč že sto petdeset let veljata vsaj dva demistificirana in stvarna nauka: v divji tekmi se samo za dobrim konjem dviga prah, ali: dober konj ima sto napak, slab pa samo eno.

Danes je v glavnem znano, česa ilirizem ni prispeval v nikako dediščino, nedvomno pa bo naloga bodoče literature predvsem to, da končno najde in opiše tisto, kar je dejansko dal. Ob primarnem sociološkem pristopu bo skoraj nemogoče obiti dejstvo, da je štel Zagreb tridesetih let prejšnjega stoletja komaj osem tisoč prebivalcev. Na ta mali, stisnjeni prostor provincialnega avstrijskega mesteca, katerega ulice so bile načičkane z nemškimi izveski agramerskih kramarjev, v te družbe in sestanke, na katerih se je govorilo nemško in madžarsko in kjer je bilo potrebno jezik »z dijačkim zlahkotiti«, med deset ali dvajset ilirskih perjanic, na ta mali, stisnjeni in zakotni prostor se je prvič v naši zgodovini zgnelta vsa Jugoslavija, ali, sodobneje povedano, zbrali so se vsi naši narodi in vsi so pridobili. Preskušali so se, ocenjevali, spoznavali in konstituirali; Kopitar, Vraz, Prešeren in Vuk so izrekli svoj »da« in prisluškovali svojemu »ne«. Bosna in Hercegovina dobi svoj *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića, Črna gora dobi *Smrt Smail-age Čengiča* v toliki meri, da npr. Rusi to delo dolgo vrsto let prevajajo pod naslovom *Černogorcy* (1866), tu pa se bosta pojavila tudi brata Miladinova in pričela sodobno zgodovino makedonske književnosti.

Pred tem se še nikoli ni zgodilo kaj podobnega. Vse to bo pustilo trajne posledice. Najpomembnejša med njimi je vsekakor, da postane ilirsko gibanje viden in razpoznaven korrelat za lastno konstituiranje in lastno organiziranje, tisti opazni člen družbene, kulturne, znanstvene, književne in jezikovne dihotomije v vsakem iskanju vprašanj lastne odgovornosti in lastne identitete. Na rešetu ilirskega gibanja so nastale naše epistemologije, na njem je vsakdo lahko našel tisto, kar ima, in tisto, česar nima. V tem je nemara razlog nenehnemu zanimanju za ilirizem in prav to je najbrž njegova trajna zasluga.

Vsa gibanja take vrste kasnejši rodovi radi uvrstijo v tisti nadzemeljski prostor, v katerem je resničnost oddaljena od mita in mistike samo korak. V teh meglicah, v katerih vlada čustvo, v dimu, v katerem je objektivno dejstvo samo dokaz za lastno ekskluzivnost in lastno frustracijo, je skoraj nemogoče ne pričakovati tudi raznih zablod, svojevrstnih ekstravagantnosti, srditih obtožb in pristranskih sodb.

Za velike ljudi in pomembna gibanja se spodobi, da so nerazumljeni, vsaj ob svojem času. Pa vendar, samo redki posamezniki in redka gibanja imajo čast, da se jih ne slavi zaradi tistega, kar so naredili, ampak zaradi tistega, česar niso.

Ilirsko gibanje je, menda, najprej vsem Hrvatom dalo en knjižni jezik, eno združujočo književnost, odreklo se je kajkavščini in manj čakavščini, v književnost je uvedlo štokavščino, konstituiralo je tako imenovano moderno književnost, dalo sodobni pravopis in tako dalje – to se vztrajno ponavlja v naših učbenikih, priročnikih, leksikonih, enciklopedijah, v strokovnih, popularnih, pa tudi znanstvenih razpravah. Na kratko: težko se je temu izogniti. Vendar pa vse to ni tako preprosto.

Kot je bilo že enkrat povedano: če sta bila Stjepan Ivšić in Miroslav Krleža prva, ki sta opozorila javnost, da se s kajkavskim dialektom v naši kulturni zgodovini neupravičeno

ravna kot s provincialnim, odtujenim in organsko nesposobnim idiomom,¹ je bil Dalibor Brozović tudi tu prvi, ki je ponovno utemeljeno podvomil o projekciji kasnejših lingvističnih pojmovanj na pridobitve ilirskega preroda.²

Sicer pa si to поблиže pogledajmo. Hrvatski narodni prerod se da z različnimi definicijami z različnih gledišč različno opisovati, z gledišča socialnih kategorij pa je njegov opis približno tak: Hrvatski narodni prerod začne novi razred, buržoazija, in to del njene inteligence, ki je pretežno pripadnik novega rodu. Ko pride ta razred v vodstvo, odstranjuje ostanke hrvatskega fevdalnega srednjega veka, ki je postal največja ovira usklajenemu prizadevanju vseh narodnih sil, da se prebije v sodobne družbene in proizvodne odnose.

Pri tem ilirci uresničujejo ali začno uresničevati naslednje naloge: prodor v politična telesa, predvsem v hrvatski sabor; kreiranje samostojne politične koncepcije tako nasproti Avstriji kot nasproti Madžarski; ustanavljanje časnikov; ustanovitev stalnega književnega časopisa; nabava tiskarne; splošna ljudska prosveta in s tem v zvezi ustanavljanje čitalnic; ustanavljanje knjižnic; utemeljitev hrvatskega gledališča; ureditev osnovnega in srednjega šolstva; osnovanje vseučilišča; osnovanje znanstvene akademije; konstitucija popolnih znanstvenih disciplin na sodobnih osnovah: od bogoslovja, filologije, prava, medicine in etnologije do biologije, kemije, botanike in mineralogije; praktična in znanstvena afirmacija teatrologije, muzikologije in likovnih umetnosti; objavljanje leposlovnih del, narodnih, ljudskih, šolskih učbenikov in priročnikov; popoln koncept širokega in raznovrstnega prevodnega in izvirnega založništva . . .

V celoti je bil to zares ambiciozen dolgoročen načrt, ki ga ilirci seveda v petnajstih letih svoje ilirske aktivnosti niso izpolnili, ki pa se je v naslednjih razdobjih polagoma in zanesljivo izpolnjeval.

Za ta naravnost fascinantni načrt brez tekmeca v preteklosti so kreirali ilirci tudi svojo jezikovno politiko: v vsoto pisano, bogato in raznovrstno politično in kulturno dejavnost so ustoličili štokavski idiom, in to ne samo zaradi njegove razširjenosti, kot največkrat mislimo, ampak tudi zato, ker je bil ta štokavski idiom že stoletja prisoten v vseh bistvenih manifestacijah hrvaške kulture. Odpora, kot vemo, ni niti bilo, če pa je bil, je bil simboličen in pravzaprav ekstravaganten. Tipičen dokaz za to je Draškovičeva *Disertacija*. Težave take poteze niso izviralje iz dejstva, da, baje, kajkavci ne znajo štokavsko, kot se je to kasneje pogosto in včasih škodoželjno poudarjalo, ampak iz dejstva, da za nastop na primer na politični tribuni ni bilo nikake domače tradicije in zato tudi nobene terminologije. To je bilo šele treba ustvariti in zato Drašković, kar je danes nekoliko smešno, daje najrazličnejše razlage, pa tudi cel slovar,³ da bi pojasnil, kaj pravzaprav misli. Vse to pa se je kasneje, izmenoma, pojavljalo v šolstvu, v pravu, v filologiji in na celotnem področju znanosti. Nato pa – kot da se je to golo dejstvo pozabilo. Čez šestdeset let je bilo vse nenadoma videti tako, kot da so porodne težave pri ustvarjanju sodobne terminologije posledica neznanja oz. spremembe narečnega idioma. »Takat se je pisalo o 'priestolniku francezskem' (dauphinu), da je bil pozdravljen z 'davoriami' (canzone di guerra). 'Tajnopisom' (s šifro) ali 'brzopisom' (s stenografijo), 'poviesno dokazovlje', 'polaganje računah', 'natrag datirati' (postdatieren), 'činitba'. 'Daždomjer' (pluviometre) na Sljemeni pokazao je . . . 'Odužba', 'igrokaz', 'razugljiti' (décarboniser), 'desetni ulomak', 'piknja', 'črknja', ili 'piknjačrknja' (semicolon). 'Piknja dielilja' (decimalna tačka). 'Tezulja'. 'Krasnoslovljenje'. 'Kolobar'. 'Klonomjer' (deklinoimeter). 'Gulitba'. 'Jednačba' (ta je ostala). 'Stabloslovlje' (genealogija), 'kitoškrge'. 'Likopisno mjerstvo' (deskriptivna geometrija). 'Šestar', 'šestilo'. 'Priekutan' (diagonalen). 'Trojako-bo-stihovlje' (tercina). 'Dvodomni sustav'. 'Dobavna pogodba' . . .« pravi Krleža.⁴

¹ Dalibor Brozović: Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda. Kolo, 8-9-10, Zagreb 1966.

² O. c.; tudi v: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar jugoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, v knjigi: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb 1978.

³ Janko Drašković: Disertacija iliti razgovor . . . Karlovac 1832; glej Građa za povijest književnosti hrvatske, 12. Zagreb 1933.

⁴ Miroslav Krleža: Djetinstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 83-84.

Kar pa zadeva odnos do kajkavščine in čakavščine, ni niti enega resnega dokumenta, ki bi postavljajl ostro pregrado proti tema dialektoma, celo ne v smislu različnih ocen organske veljavnosti, primernosti ali neprimernosti, niti enega resnega dokumenta o »metanju skozi okno«. To bi bilo sicer v okviru ilirske koncepcije tudi odveč pričakovati. Nasprotno. Celo kadar se govori o tako imenovanem splošnem, primarnem in višjem interesu, niso zaprta vrata niti enemu narečju in niti slovanskim jezikom. Povsod je prevladovalo načelo dejanske možnosti in konkretnega reševanja.⁵ Sumničavost, naravnost nadzorništvo, so prinesle šele kasnejše generacije.

Problem pisave oziroma pravopisa je bil, kot vemo, reduciran na reformo latinice, in to delo je bilo opravljeno po zgledu drugih podobnih reform latinice. Normalno je bilo pričakovati težave, ki so se zares tudi dogajale, in normalno je bilo pričakovati tudi kasnejše intervencije. Vse je bilo nazadnje v tesni povezavi s hrvatsko tradicijo in s skupnimi značilnostmi evropskih in slovanskih romantik.

In nazadnje: tretji poseg hrvatskih ilircev na področju jezika je bil v jeziku umetniške književnosti, leposlovja. Sam ta poseg je sijajen dokaz, da so ilirci načelno razlikovali leposlovno raven jezika od na primer časopisno-šolsko-učbeniške oziroma sploh terminološke (diskursivomatske) ravni. Ob dveh kontinuiranih literarno-estetskih poetikah, ob klasični poetiki in poetiki ljudskega izročila, ustoličijo ilirci še tretjo: dubrovniško-dalmatinsko. To je bilo zavestno ravnanje, povsem v skladu s splošnimi ilirskimi koncepcijami, po katerih se mora tradicija spremeniti v revolucionarno sredstvo, če pa to ni mogoče, se je treba tradiciji odreči. Vse to je poudaril sam Gaj v svojem Proglasu od 3. decembra 1836. leta, ko je rekel, da je to jezik »... s katerim smo si živi in neizčrpani in nam samo zaradi naše odtujenosti dosedaj zaprti vir prekrasnih ljudskih pesmi ponovno odprli: s katerimi smo si neprecenljivo književno bogastvo štiridesetih ali več izvrstnih (klasičnih) pisateljev ilirskega Parnasa iz starih ilirskih Aten – Dubrovnika (Ragusae) in druge zelo pomembne književne proizvode kot našo staro dediščino po prirojeni pravici spet prilastili.«⁶ Še izraziteje in podrobneje je o tem razmišljal Dimitrije Demeter, ki v svojem članku *Misli o ilirskem knjižnem jeziku* (Danica 1843) pravi: »Ljudje, ki se imajo v naši domovini za izobražene, mislijo, da v našem jeziku razen nekaj bednih koledarjev in molitvenikov za otroke in kmete ni najti nič pisanega... Da, ljubeznivi rojaki, mi imamo prekrasen jezik in v njem napisanih mnogo izvrstnih stvari, s katerimi bi se najbolj izobraženi narodi prosvetljene Evrope radi ponašali, če bi bile njihove.«⁷

Demeter izrecno pravi, da mora imeti vsak knjižni jezik dve ravnini oziroma dva dela... »Kot se človek deli v dva dela, to je v čutnega in duhovnega (srce in um), tako mora biti tudi popolni knjižni jezik dvojen... Prvi, to je pesniški jezik mora, če želi, popolnoma in v celoti zadostiti vsem zahtevam občutenja (estetike)... drugi pa služi umu za sredstvo, s pomočjo katerega občuje z ostalim svetom.«⁸

Demeter je tudi nadalje zelo jasen: »... dokazati hočemo, da ima dubrovniški jezik, poleg popolne blagoglasnosti, tudi tisto okretnost, brez katere krila fantazije omahnejo; če pomislimo, da imajo naši pesniki na voljo, prek vseh teh obsežnih svobod, najboljše prave slovanske besede in izraze, ki jih je najti v katerikoli deželi, kjer se govori katerokoli podnarečje, ki je podlaga dubrovniškemu jeziku, moramo vzklikniti, da morajo zavidati svobodi naše muze vse druge in da imamo mi popoln pesniški jezik.«⁹

Demeter nadaljuje: »O naši prozi (to je o neleposlovnem jeziku) žal ne moremo reči istega. Slovnice, ki so jih izdali v zadnjem času nekateri naših najzaslužnejših rojakov, so prvi

⁵ Prim. Šbirka nekójih rěčih, koje su ili u gornjoj ili donjoj Ilirii pomanje poznane, Danica 1835; gl. tudi Z. Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978, str. 245–246.

⁶ Ljudevit Gaj: Proglas. Danica, Zagreb, 3. prosinca 1836.

⁷ Dimitrija Demeter: Misli o ilirskom književnom jeziku. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1968, str. 30.

⁸ O. c. str. 33–34.

⁹ O. c. str. 39.

kamni, na katerih se bo temelj za naš prozni jezik šele gradil, kje pa je še ponosna stavba? ... Čeprav bi naši slovniki s to pomanjkljivostjo odpravili tudi vse druge pomanjkljivosti naše slovnice, mi vendar zato učenega jezika ne bomo imeli do takrat, dokler ne bomo imeli učene družbe in v vseh vrstah znanosti domačih izobraženih glav, ker so samo taki možje v stanju določiti natančno ustrezne izraze za vsak pojem.«¹⁰

Zares, ni jasnejše razlage ilirskega jezikovnega koncepta.

Da bi spoznali ta koncept v celoti, lahko dodamo samo še nekaj o odnosu do tujih jezikov. Tu so ilirci ostri nasprotniki nemščine in madžarščine, mnogo blažji pa so do latinščine: ne samo zato, ker latinščina ni neposredno ogrožala narodnega statusa, ampak tudi, ker pomeni hrvatska latinšteta trajno in skoraj ontološko značilnost hrvatske književnosti in znanosti.

Ilirski jezikovni koncept je jasen in razumljiv. V mnogočem je preprosto posledica zdrave presoje, pri kateri je bil glavni arbiter stvarnost pojava, vsaj iz hrvatske perspektive. Če je neobziren do drugih kulturno – zgodovinskih konstelacij, je preprosto zato, ker peščica delavcev zares ne more opraviti vsega dela, za kakršno je potrebna armada pomočnikov in nazadnje tudi polna blagajna. Naravno je, da je ponekod moralo priti do kratkega stika. Še na prelomu stoletja je Krleža kot deček priča tega jezikovnega posega: »Besede kot: 'pismoslikar', 'pokostar i ličilac', 'zrakoplov', 'skladištar', 'podplat', 'drvarnica', 'tiskara', 'dosjetka', 'zagonetka', 'jeftimba', 'dražba', 'pecara', 'dušobrižnik', 'pločnik', 'glazba', 'glasovir', 'ravnatelj', 'lakrdija', 'dionica', 'njegova uzoritost stožernik', 'stojna latinica' (antikva), 'glasoslovje' kot 'nauk o glasih', 'stupnjevanja glasaka', 'leća' (lupa), 'sitnozor', 'dalekozor', 'ploha ledca' itd., vsi ti neologizmi za nas niso bili umetne tvorbe, 'kovanice', nastale šele pred desetletjem, ampak žive slike, ki se ujemajo z našo predstavo o pojavih, predmetih in pojmi. Nam besede kot 'kolodvor', 'glazba' ali 'stožernik' niso bili lingvistični problemi, ampak neposredne plastične žive slike, sestavni del našega jezikovnega urbaniziranega načina izražanja, postale so konvencija, o kateri nihče ni dvomil, s problematiko katere si ni nihče razbijal glave, sestavni del našega izraznega inventarja.«¹¹ To je razumljivo vsem tistim, ki poskušajo delati kakršnekoli primerjave. Vendar pa je še vedno prava skrivnost, kdo je začel in kdaj se je začelo ilirskemu prerodu pripisovati tisto, česar v njegovih temeljih ni bilo, kdaj se je začelo s preobračanjem. Približno vemo, da je to delo naših dragutino-kueno-hedervarijevskih mislecev, še vedno pa je neznana tista usedlina, ki bo hrvatsko lingvistično misel druge polovice 19. stoletja popolnoma ločila od hrvatske književnosti. A kdorkoli bo našel dovolj časa in volje za primerjavo med književnostjo, znanostjo o književnosti in znanostjo o jeziku, se bo moral zamisliti. Morda je danes tudi zlobno obtoževati posameznike zaradi odklonov in sumljivih namenov, kot je morda zlobno obtoževati tudi tiste, ki so se na razpotju obrnili.

Pa vendar, morda se niti v enem prostoru niti v enem času tiste mračne in žalostne kueno-hedervarijevske dobe, ki je v matricidnem krču ravnodušno pokopavala nesvoje ideje, v eni od najtemnejših dob avstro-ogrške monarhije, ni pojavljala tista stalna utrujenost, ravnodušnost in fatalistična praznina kot v času secesijske filologije. Dunajske secesijske filologije, ki je teorijo družbenega prakticisma podtikala kot metodologijo književnega dela in oceno njegove kvalitete, vse avtohtone književne vrednote pa je s tako ustaljeno prakso preprosto potisnila v duhovno in kulturno provinco. Namesto jasnega književnega koncepta, ki so se ga držali književniki, ne pa tudi književna historiografija in še manj znanost o jeziku, je naenkrat zavladovala dogmatična in brutalna brezobzirnost. V neprecizni termin *knjižni jezik* se je tlačilo karkoli, in to v glavnem surovo blago. »Če se kdo loti pisati o naši stari književnosti«, pravi Tomislav Maretić, »na osnovi našega kulturnega razvoja, ne pa na osnovi estetskih spekulacij, bo lahko našel mnogo zanimivih stvari

¹⁰ O. c. str. 39–40

¹¹ Miroslav Krleža: Djetinjstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 83.

tudi pri drugače dolgočasnem piscu, kakršen je na primer Marko Marulić, o katerem se vsi, ki so ga brali, strinjajo, da njegova pesniška vrednost ni visoko nad ničlo.«¹² In dolžnost literarne zgodovine je, po Maretiču, naslednja: »Zase si torej zamišljam nalogo hrvatskega ali srbskega literarnega zgodovinarja za staro in srednjo dobo naše literature v tem: naj nam prikaže našo veliko nesamostojnost v kulturnem razvoju, to je, da se naš narod kljub vsej svoji veliki nadarjenosti, ki mu je ne more odrekati niti sovražnik, ne bi niti v preteklosti niti v sedanjosti dvignili do tolike kulture, če ne bi bil pod oblastjo kultur tujih narodov in če se ne bi sinovi našega naroda izobraževali po tujih vzorih.«¹³

Resničnost je v hrvatski književnosti drugačna. Tri temeljne ilirske poetike ostanejo trajna vrednost književnoteoretskega nazora hrvatske književnosti. »Na tej strani Sotle se je tako začela pustolovska pot književnosti, ki bo v tradiciji dubrovniških postpetrarkistov, pa prek Držića in Marula, prek Zoranića in Kačića trajala od Katančića in Mažuranića vse do Kranjčevića in Matoša.«¹⁴ Te poetike se sčasoma izpopolnjujejo v svojih sociološko in filozofsko spoznavnih parametrih. Štokavski idiom raste obenem s književnostjo, pospešeno in z nezmanjšano prizadevnostjo se izpolnjuje prav tista praznina, kot jo imenuje Demeter, ki je daleč zaostajala za jezikom književnosti. Jezik v književnosti in knjižni-standardni jezik sta neločljivo povezana s skupnimi vezmi enotnega organizma. V tem objemu v prvem trenutku kot da ni bilo prostora za druge simpatije.

Pa vendar niti Šenoa niti Kovačić niti Gjalski ne pozabljajo popolnoma svoje ljubezni iz otroštva: kajkavskega dialekta.¹⁵ Šele moderna na široko odpre vrata. Nihče drug kot A. G. Matoš išče svojo identiteto v tronarečni stvarnosti hrvatske književnosti: l. 1900 se vrača h kajkavskemu dialektu, a ne kot pojavnosti opisne dialektologije, ampak kot spoznavnemu konceptu nove modernistične poetike. Tudi drugi ne mirujejo. Vladimir Nazor objavi l. 1908 *Galjotovo pesem*, Tin Ujević l. 1910 *Petra Zoranića* (s posvetilom A. G. Matošu) in l. 1914 *Oproštaj*.¹⁶ Tako imenovana regionalno-narečna poezija (in kasneje tudi proza) se je ponovno konstituirala v hrvatski književnosti kot povsem specifičen, pa tudi avtohton segment. »Dokler se vsa ta narečja še med seboj dotikajo in mešajo v toliki meri, da na primer čakavščina, ki je že tudi sama načeta z dubrovniško štokavščino, sega vse do Pergošića, srednjedalmatinske vplive pa najdemo v verzih čakavca Petra Zrinjskega,

¹² Tomislav Maretić: Ivan Broz. Crtime iz hrvatske književnosti, Rad 89, Zagreb 1888, str. 226.

¹³ O. c. str. 225–226.

¹⁴ Miroslav Krleža: Djetinjstvo i drugi zapisi. Zagreb 1972, str. 80.

¹⁵ August Šenoa: De mira duorum kaputorum metamorphosi, seu Čudnovita dveh kaputov zmešarija. Zagreb 1873; Ksaver Šandor Gjalski: Pod starimi krovovi. Zagreb 1886.

¹⁶ Za dialektno recidivo v hrvatski književnosti ni brez pomena, da je Matoš svoj Hrastovački nokturmo vključil v povest *Nekad bilo – sad se spominjalo*, da je Nazor vključil *Galjotovo pesem* v povest *Veli Jože* in da je Tin Ujević objavil *Petra Zoranića* v *Savremeničkovem feljtonu*! Ta sonet je manj znan, zato ga navajam v celoti:

Petar Zoranić
(A. G. Matošu)

Hrvatina baščinica, krune slavne,
Jazika i versa harvatskoga, glas
Blažen i slovući biti će, i čas
Harvata do njega pisni starodavne.

Dokole planine i doline prem ravne,
Naše župne bašte baštinit će slas'
Jabuka u krilu dekle Vile, i stas
Živući bude harvatskih. Zač davne

Netlačene staze sada put su naš
Proz gizdav perivoj. Pastira Marula
Začinjavca družje, poju svirale

Milopojke tebi, i gremo k tebi baš
Naresit cviećem mirisnih te jarula,
Ča lipe su ruke deklic birale.

v nabožni prozi Franja Glavinića iz Kanfanara, v cerkvenih zgodbah frančiškana Rafaela Levakovića iz Jastrebarskega ali celo v kajkavskih spisih Ivana Belostenca, in narobe, dokler določeno (čeprav majhno) število kajkavskih izrazov sega celo do Marulićeve *Judite*, se je tudi problem skupnega knjižnega jezika zastavljal vse bolj neposredno in nujno, in praktične potrebe so silile ljudi, da vse bolj pogosto mislijo o tem vprašanju. «¹⁷ V tej regionalni recidivi najdemo pomembna imena hrvatske književnosti: Matoša, Nazorja, Ujevića, Krležo, Gorana Kovačića . . . vse do Mladena Kerstnerja in Vesne Parun.¹⁸

Hrvatska filološka misel 19. stoletja, ki je daleč preživela svoj čas, pa je imela svoja stališča. Ni je zadeval niti pojav narečne recidive niti sodobna književnost sploh. Popolnoma gluha in slepa za vse književne dogodke, pa tudi za jezik v njih, je vztrajno analizirala eno samo poetiko hrvatske književnosti, namreč ljudsko. A l. 1906 pravi Matoš, ki je bolj štokavski od mnogih naših proštokavskih lingvistov mislecev: »Beograd – končno vendar! Kot iz ogromne ječe sem prišel v mesto, kjer sem svoboden in kjer tudi kralj govori bolje hrvatsko kot mnogi hrvatski 'patrioti'. Pa vendar, zahrepenel sem po mestu, kjer zveni sladki kaj najlepše na svetu.«¹⁹

Piknja, učita skupaj, in ne razlikujeta ničesar, Tomislav Maretić in Vatroslav Rožić,²⁰ *piknja*, to je kajkavsko. Boljše je štokavsko *točka*, kar je rusizem, ali *tačka*. Tako pravita in ne treneta z očesom:

Silan aga sam to sebi taj.
Zar ne vidiš kako radi
Hrabar junak uspreč zimu,
Što mu s one *piknje* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?²¹

Što mu s one *točke* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?

Ne, Mažuraniću se to ni zgodilo. Zgodilo pa se je drugim: Šenoi, Kovačiću, Kozarcu, Gjal-skemu . . .

Nekritična panglorifikacija poetike ljudskih pesmi, zlasti zunaj literature (proti kateri kot delu hrvatske književnosti nihče ne more imeti ničesar) je povzročila še eno neprecen-

Za celotno to recidivo je značilen tudi *Puntar Grabancijaš* Ivana Gorana Kovačića, z jasno asocijaco na Matoša:

On »stara hiža«, on, puntar grabancijaš,
On, slavni dijak, on, svetski vandrokaš,
Je prvi videl da naš je krepal Maj –
I pustil sozo žuhko kudi KAJ.

Nokturno grički, i bdenje hrastovačko,
Hrvatsko, dijačko, kmetsko i seljačko,
I vavek betek i vavek huda smrt,
I zorje naše pot vavek zaprt.

Ostavit kmico, ostavit našo noč,
Ostavit galge – vteč od doma proč.
I pun se svetla vrnit v stari kraj,

I bit trubenta, og'nj, strela, puntal
A znat da vrhu hrvatskega grunta
KAJ je kletva, i jok, i jok je KAJ.

¹⁷ Marin Franičević: Problem dijalekata u hrvatskoj književnosti, v knjigi: Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća. Zagreb 1965, str. 750.

¹⁸ Komedija Vesne Parun *Magareći otok* je napisana v vseh treh dialektih.

¹⁹ Antun Gustav Matoš: Od Zagreba do Beograda. Pet stoljeća hrvatske književnosti, III, Zagreb 1967, str. 274.

²⁰ Vatroslav Rožić: Barbarizmi u hrvatskom jeziku. Zagreb 1908; Tomislav Maretić: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik. Zagreb 1924.

²¹ Ivan Mažuranić: Smrt Smail-age Čengića. Zagreb 1968, str. 103.

ljivo škodo. Škodovala je hrvatski književni historiografiji, in to ne samo v periodizaciji, ampak tudi v samem pristopu h književnosti kot umetnosti. V trenutku, ko je novoškavski idiom postal sakrosancten, ko je postal splošno merilo tako književne sodobnosti kot tudi književne kvalitete, je bilo vse zunaj njega v hrvatski književnosti preprosto deklasirano. Periodizacija se je vrтела v začaranem krogu, bolj ali manj pa shemi: hrvatska glagolska književnost, dubrovniška od 15. do 18. stoletja, dalmatinska od 16. do 18. stoletja, splošna protestantska 16. stoletja, kajkavska od 16. do 18. stoletja, književnost hrvatskih fevdalcev 17. stoletja, bosanska književnost 17. in 18. stoletja, slavonska književnost 18. stoletja...²² In tako dalje.

To se je moglo zgoditi, in zgodilo se je, v okviru estetske ideologije, v kateri je jezikovna (to pa v hrvatskem primeru pomeni tudi geografska) karakteristika postala razpoznavno estetsko merilo nasproti drugi jezikovni karakteristiki. Tako se književnost ni merila niti po duhu, niti po vsebini, niti po idejah, niti po medsebojnih vplivih, čeprav prav ti parametri kažejo njeno povezanost, ampak se je merila po jezikovnem idiomu najnovejšega tipa. Ni torej čudno, da je bila bolj razkosana, kot je v resnici bila. Parametri naše periodizacije so bili naravnost nasprotni z idejami prav iste književnosti, v nasprotju z idejami Lucića, Zoranića, Frankopana, Kuhačevića, Brezovačkega, Krleže in mnogih drugih. Dovolj je, da odpremo *Hrvatsko književnost – književnost ilirizma* Antuna Barca, pa vidimo, v kakšni kaši so se znašli naši književni zgodovinarji. V uvodnih poglavjih svoje knjige je Barac prav utesnjen s tezo: ilirizem je »s polno pravico« odbil kajkavščino, kajkavščina je pravzaprav slabotno narečje, brez moči, vitalnosti in perspektive: »In tisto, kar je v tedanji Hrvatski izhajalo v tisku, v svojem največjem delu ni pomenilo obogatitve književnosti. Da bi vsaj nekoliko odpravil pomanjkanje knjig, je izdajal Mikloušić starejša dela. Njegov stoletni koledar (1819), njegov 'Izbor dugovanj svakovrstneh' (1821) in Lovrenčićev 'Petrica Kerempuh' (1834) so bile glavne hrvatske publikacije v dobi, ko je bil Goethe že star, ko so nemški romantiki (Tieck, Novalis, Kleist) ustvarjali svoja najizrazitejša dela in ko sta v Franciji pisala Lamartine in De Vigny. Niti Brezovački, najmočnejši kajkavski pisatelj, ni bil v svojih dramah toliko umetnik, ustvarjalec kot bister človek, prosvetitelj.«²³

Ravno to je tisto! Goethe in Tomaš Mikloušić! Izredna primerjava, in Brezovački je seveda samo bister človek, prosvetitelj. To piše l. 1954 Antun Barac, ki dobro ve, da se z Goethejem v marsikateri literaturi ne merijo niti večji umetniki od Tomaša Mikloušića, in ki dobro ve tudi za Galovića in Krležo in za ves problem tako imenovane regionalne hrvatske književnosti. Z merilom apriornih prepričanj in dogmatskih ocen se niti Antunu Barcu ni dobro pisalo. Uvodna poglavja njegove knjige so pravi zgled mučenja samega sebe na ognju tujih idej.

Vendar pa se to ni zgodilo samo Antunu Barcu. Ob takem in v imenu takega ekskluzivnega filološkega kriterija se ves pomembni del hrvatske književnosti v reprezentativni Enciklopediji Jugoslavije takole prikazuje: »V 20. stoletju se pojavlja čakavsko narečje v regionalni književnosti, in to najprej v obliki istrskih govorov: Vladimir Nazor in Ante Dukić sta zapela nekaj pesmi v ekavskem govoru kastavščine, Mate Balota poje v raketjski ikavski čakavščini, v kateri so tudi štokavske poteze, Drago Gervais pa v opatijskem ekavskem govoru. Od dalmatinskih čakavcev piše humorist Marko Uvodić v splitskem ikavskem govoru, Pere Ljubić, pesnik, v ikavskem govoru Vrbanje na Hvaru, a Marin Franičević, pesnik, v govoru kraja Vrisnika na Hvaru.«²⁴ In nova kajkavska književnost: »V 20. stoletju se pojavlja vrsta književnikov, posebno pesnikov, ki v okviru regionalistične književnosti objavljajo marsikatero delo v kajkavskem narečju (A. G. Matoš, M.

²² Viktor Novak: Antologija jugoslovanske misli i narodnog jedinstva. Beograd 1930, str. XVI. Podobno tudi Medini, Vodnik, Prohaska, Georgijević idr.

²³ Antun Barac: Hrvatska književnost – književnost ilirizma. Zagreb 1964, str. 9.

²⁴ Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb 1960, str. 526 (Mate Hraste).

Krleža, D. Domjanić, T. Prpić, S. Ostroški, F. Galović, N. Pavić, M. Stuparić, M. P. Miškina (idr.). Medtem ko večina regionalistov piše v kajkavskem govoru svojega rodnega kraja ali ožje okolice, je Miroslav Krleža v svojih *Baladah Petrice Kerempuha* na povsem izviren način pesniško izkoristil slovarsko bogastvo in arhaično konstrukcijo nekdanjega kajkavskega knjižnega jezika.²⁵

Vsa književnost, tudi *Balade Petrice Kerempuha*, najdragocenejša poezija hrvatskega pesništva sploh, je strpana v mrtvi rokav – kot privesek, povsem netipičen in slučajen, v »okvire« regionalne in regionalistične (!) književnosti.

K sreči se zdi, da taki časi minevajo. Milorad Živančević v svoji *Povijesti hrvatske književnosti*²⁶ zelo pametno in modro sploh ne govori o nobenih jezikovnih kajkavsko-štokavskih peripetijah v predilirskem času. Milorad Živančević zelo dobro ve, da je književnik ali umetnik ali pa ni in da mu pri tem statusu apriori ne bo pomagal niti kajkavski, niti čakavski, niti novoštokavski, niti rešeni ali nerešeni »knjižni jezik«, niti napisana ali ne-napisana slovnica, niti enoten jezik, niti Gajeva pravopisna reforma, niti rogati ě. Živančević zelo dobro ve, da je književnik umetnik v trenutku ustvarjanja soočen predvsem s samim seboj in s seboj v času in prostoru. Modrovanje o gramatiki tu nima »tiste« vloge in Marin Držić je napisal svoje komedije pred Kašičevo slovnico.

Sicer pa – vse razpravljanje o jezikovni problematiki ilirizma ni nastalo v samem gibanju, ampak v glavah tistih, ki so se v lingvistiki in v splošni ideologiji konstituirali v nekem drugem času in ob drugih načelih, nato pa so svoj model postavili za merilo preteklosti in bodočnosti.

Prevedel Marko Kranjec

Janez Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O DEFINICIJAH FUNKCIJSKIH ZVRSTI IN NJIHOVI FORMALIZACIJI V ŠOLI

S prodorom pojmovanja in opisovanja zvrstnosti v šolske učne načrte se je pred učitelje ter sestavljalce učbenikov in drugih šolskih priročnikov postavila nelahka naloga. Teoretično ozadje zvrstnosti je namreč precej zapleteno, deloma tudi raznorodno in v strokovni literaturi prikazovano iz zornega kota raznih jezikoslovnih smeri. Za šolsko rabo pa naj bi bile te reči vendarle prikazane kolikor mogoče jasno in enotno.

Neenotnost definicij, opisov in poimenovanj funkcijskih zvrsti, ki jo lahko opazimo pri pregledovanju naših učbenikov in priročnikov, je deloma lahko odvisna od različnega namena in naslovniskega kroga posameznega pisca, gotovo pa tudi od razločkov med njihovimi pojmovanji. Pri pregledovanju spisov o funkcijskih zvrsteh bi vsekakor pričakovali, da bosta med najpogostnejšimi polnopomenskimi besedami tudi besedi 'funkcija' in 'zvrst', vendar ni tako. O besedi 'zvrst' v naši terminologiji je bilo že precej napisanega,¹

²⁵ O. c. str. 527 (Mate Hraste).

²⁶ Milorad Živančević – Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti, Ilirizam – realizam*. Zagreb 1975.

¹ Gl. J. Toporišič, *Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika*, SR 1977 str. 387–406;